

Svetlana Alexijevitsj

Zinkjongens

Sovjetstemmen uit de Afghaanse Oorlog

Vertaald door Jan Robert Braat

2017

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Op 20 januari 1801 kreeg de Don-ataman Vasili Orlov bevel om met zijn kozakken naar India te trekken. Ze kregen een maand voor de mars tot Orenburg en vandaar drie maanden ‘via Boechara en Chiva naar de Indus’. Spoedig zouden 30.000 kozakken de Wolga oversteken en de Kazachse steppen binnentrekken...

In de strijd om de macht.

Bladzijden uit de politieke geschiedenis

van Rusland in de 17e eeuw,

Moskou, Uitgeverij Mysl, 1988, blz. 475

In december 1979 besloot de Sovjetregering troepen naar Afghanistan te sturen. De oorlog duurde van 1979 tot 1989 – negen jaar, een maand en negentien dagen. Het Beperkte Contingent Sovjettroepen vocht in Afghanistan met meer dan een half miljoen soldaten. Daarvan kwamen er 15.051 om. 417 militairen raakten vermist of werden krijgsgevangen gemaakt. In 2000 waren er nog 287 vermist of niet uit krijgsgevangenschap teruggekeerd.

Polit.ru, 19 november 2003

Proloog

‘Ik ga m’n weg alleen... en ben nog lang niet klaar...

M’n zoon heeft iemand vermoord... met m’n keukenbijkl... Toen hij terug was uit Afghanistan... ’s Ochtends heeft hij die bijl weer in m’n keukenkast teruggelegd... Volgens mij heb ik diezelfde dag nog karbonaadjes voor hem gebraden... Een tijdje later meldden de televisie en de krant dat vissers een stukgehakt lijk uit de gemeentepas hadden opgehaald... Toen belde een vriendin me:

“Heb je dat gehoord van die moord? Vakwerk, zeggen ze... Typisch ‘Afghaans’...”

M’n zoon lag thuis op de bank een boek te lezen. Ik wist nog niets, vermoedde niets, maar moest toch even naar hem kijken... met m’n moederhart.

Hoort u die honden blaffen? Nee? Zodra ik erover begin, hoor ik ze. Rennende honden... In zijn gevangenis lopen van die grote zwarte herders rond... Iedereen loopt daar in het zwart trouwens... Als ik in Minsk over straat loop, langs de bakker en de kleuterschool, met brood en melk, hoor ik ze blaffen. Oorverdovend. Het wordt me zwart voor ogen... Ik kwam een keer haast onder een auto...

Als m’n zoon dood was, zou ik naast hem gaan zitten op z’n graf... Nu weet ik het niet... Ik weet niet hoe ik ermee moet leven... Soms word ik bang van dat keukenkastje... Hoort u de honden? Hoort u niks... Nee?

Ik weet niet hoe m’n zoon nu is. En hoe ik hem over vijftien jaar terugkrijg. Hij kreeg vijftien jaar zwaar regime... Hoe ik hem heb

opgevoed? Hij was dol op stijldansen... We zijn samen in Leningrad naar de Hermitage geweest en hebben samen boeken gelezen... (*Ze huilt.*) Afghanistan heeft me m'n zoon afgepakt...

...Hij stuurde ons een telegram uit Tasjkent: Graag afhalen, vlucht nummer zoveel... Ik rende het balkon op en wou keihard schreeuwen: "Hij leeft! M'n zoon komt levend terug uit Afghanistan! Voor mij is die rotoorlog voorbij." Maar ik viel flauw. We kwamen natuurlijk te laat op het vliegveld, hij was allang geland. We vonden hem in het park. Hij lag op de grond met z'n handen het gras vast te houden, hij was verbaasd hoe groen het was. Hij kon niet geloven dat hij terug was... Maar hij keek niet blij...

's Avonds kwamen de burens langs. Met hun dochttertje, met een helblauwe strik in haar haar. Hij nam haar op zijn knie, drukte haar tegen zich aan en moest vreselijk huilen. Want ze hadden daar mensen gedood. Hij ook... Dat heb ik later begrepen.

De douane had zijn onderbroek ingepikt. Zo'n slip, een Amerikaanse. Dat was import, dat mocht niet... Hij kon zonder onderbroek doorlopen. Voor mij had hij een badjas meegenomen, voor m'n veertigste. Die moest hij ook inleveren. En de hoofddoek voor oma, net zo. Hij had alleen een bos bloemen bij zich. Gladiolen. Maar hij keek niet blij.

Bij het opstaan was hij nog normaal: Mam! Mam! Tegen de avond werd zijn gezicht steeds somberder en zijn blik zwaar... Onbeschrijfelijk... In het begin dronk hij geen druppel... Hij zat naar de muur te staren. Toen sprong hij op van de bank, greep zijn jasje...

Ik ging in de deuropening staan:

"Waar ga je heen, Valja?"

Hij staarde me aan met een blik op oneindig en verdween.

Ik kwam een keer laat terug van m'n werk, m'n fabriek is een eind weg. Ik had late dienst gehad, belde aan maar hij deed niet open. Hij had mijn stem niet herkend. Dat vond ik heel raar. Dat hij stemmen van vrienden niet herkent, oké, maar de mijne! Ik had "Valjoesjka" geroepen en zo noemde niemand anders hem, alleen ik. Hij leek de hele tijd bang dat iemand hem zou vinden. Toen ik hem

een keer hielp een nieuw hemd te passen, zag ik oude littekens op zijn armen.

“Wat is dat?”

“Niks, mam.”

Later, na de rechtszaak, begreep ik het... Bij de opleiding, in hun “klasje”, had hij zijn polsaders doorgesneden... Hij had als verbindingman zijn radioantenne niet snel genoeg tussen bommen gespannen en zijn apparatuur niet op tijd opgesteld. De sergeant liet hem voor straf vijftig emmers uit de beerput scheppen en langs de opgestelde troepen slepen. Daar was hij mee begonnen maar hij was buiten westen geraakt. In het lazaret werd een lichte zenuwinstorting geconstateerd. Daar had hij toen 's nachts geprobeerd zijn polsen door te snijden. De tweede keer was in Afghanistan... Voor het begin van een operatie werd zijn radioapparatuur getest. Die bleek niet te werken. Bepaalde zeldzame onderdelen ontbraken, die waren eruit gehaald... Maar door wie? De commandant beschuldigde mijn zoon van lafheid en zei dat hij die onderdelen verstopt had om niet met de operatie mee te hoeven. En dat terwijl iedereen daar van elkaar jatte en hele trucks werden gesloopt om de onderdelen in Afgaanse toko's te verkopen. Voor het geld werden drugs, sigaretten en eten gekocht. Ze hadden daar altijd honger.

We keken een keer samen naar een tv-programma over Edith Piaf.

“Mam,” vroeg hij, “weet jij eigenlijk wat drugs zijn?”

“Nee,” loog ik, want ik hield al een tijdje in de gaten of hij niet soms iets gebruikte. Ik had nog niks kunnen ontdekken, maar dat ze daar drugs namen, dat wist ik zeker.

“Hoe was het daar in Afghanistan?” vroeg ik een keer.

“Hou je mond, mam!”

Als hij het huis uit was las ik zijn Afgaanse brieven over. Ik wou doorspitten, wou snappen wat er met hem was. Ik vond niets bijzonders. Hij schreef dat hij naar groen gras verlangde en vroeg of oma hem een foto van haar in de sneeuw kon opsturen. Maar ik zag en voelde dat er iets mis was. Ik had iemand anders teruggekregen... Dit

was mijn zoon niet. En ik had hem nota bene zelf het leger in gestuurd, nadat hij eerst uitstel had gekregen. Ik wou hem dapper maken. Ik wou hem en mezelf ervan overtuigen dat het leger hem beter en sterker zou maken. Ik stuurde hem met zijn gitaar naar Afghanistan en organiseerde nog een afscheidsavondje... een taartenfeestje. Hij nodigde vrienden uit... en meisjes... Ik kocht tien taarten, weet ik nog.

Hij begon maar één keer over Afghanistan. Eén keer tegen de avond... Hij kwam de keuken binnen toen ik net een konijn aan het klaarmaken was. Op een schotel lag een plas bloed. Hij stak zijn vingers in het bloed en bekeek ze van alle kanten. Hij mompelde:

“Er werd een vriend binnengebracht... Met een buikwond. Hij smeekte me hem dood te schieten. Dat heb ik gedaan...”

Zijn vingers zaten vol bloed... vers konijnenbloed... Met die vingers pakte hij een sigaret en liep het balkon op. Hij heeft de hele avond verder niks gezegd.

Ik liep allerlei dokters af. Geef me m'n zoon terug! Red hem! Ik vertelde alles... Ze bekeken en onderzochten hem maar vonden niks, alleen radiculitis.

Toen ik een keer 's avonds thuiskwam zag ik vier onbekenden aan tafel.

“Ook ‘Afghanen’, mam. Ze zaten op het station en hebben geen slaappleaats.”

“Ik ga meteen een taart voor jullie bakken,” zei ik. “Zo klaar.” Op de een of andere manier was ik blij.

Ze hebben een week bij ons gelogeerd. Ik heb de flessen niet geteld maar er gingen zo'n drie kratten wodka doorheen. Elke avond zag ik thuis vijf vreemden zitten. De vijfde was m'n zoon... Ik was bang voor hun gesprekken, ik wou ze niet horen. Maar als je samen in één huis zit vang je dingen op... Ze vertelden van pepillen die ze hadden gekregen voor de nodige lef toen ze twee weken in hinderlaag lagen. Die dingen worden allemaal geheimgehouden. Ook met welke wapens je het beste kunt doden... En op welke afstand... Achteraf kwam dat allemaal weer bij me boven... Daarna begon ik na te

denken, probeerde me alles verwoed te herinneren. Voor die tijd was ik alleen maar bang: “Jee,” zei ik tegen mezelf, “ze zijn allemaal ergens niet goed snik. Ze zijn allemaal abnormaal.”

In de nacht... voor de dag van de moord... droomde ik dat ik op hem wachtte en dat hij maar niet kwam. Maar ten slotte werd hij thuisgebracht... door diezelfde vier “Afghanen”. Ze gooiden hem op een vuile betonvloer. Thuis heb ik ook een betonvloer, in de keuken... maar deze was van de gevangenis.

In die tijd zat hij al in het voorbereidend jaar voor radiotechniek. Hij had een goede scriptie geschreven. Hij was blij dat alles goed liep. Ik dacht dat hij langzamerhand tot rust kwam. Dat hij ging studeren... en trouwen. Maar zodra de avond viel... Voor de avond was ik bang... Dan staaarde hij als een zombie naar de muur en viel in zijn stoel in slaap... Ik wou me op hem storten, hem met mijn lijf beschermen en niet de deur uit laten. Als ik nu van hem droom, is hij klein en vraagt om eten... Hij heeft altijd honger en strekt zijn armpjes naar me uit... In mijn dromen is hij steeds klein en zielig. En in het echt?! Eén bezoek in de twee maanden. Vier uur praten door een ruit...

Tweemaal per jaar mag ik hem iets te eten brengen. En dan dat eeuwige hondengeblaf... Daar droom ik van. Dat achtervolgt me overal.

Een man begon me het hof te maken... Hij kwam met een bos bloemen... Toen hij daarmee verscheen begon ik te schreeuwen:

“Ga maar weg, ik ben de moeder van een moordenaar.” In het begin was ik bang een bekende tegen te komen; ik sloot me op in de badkamer en hoopte dat de muren me zouden verpletteren. Ik had het gevoel dat mensen me op straat herkenden, me nawezen en fluiserden: “Weet u nog van die moord? Dat heeft haar zoon gedaan. Hij heeft hem in stukken gehakt. Typisch ‘Afghanen’-werk...” Ik ging alleen nog ’s nachts de straat op. Ik bestudeerde alle nachtvogels, herkende hun geluiden.

De rechtszaak duurde een paar maanden... Hij bleef zwijgen. Ik ging naar het Boerdenko, het militair hospitaal in Moskou. Daar

vond ik jongens uit de speciale eenheid waarin hij ook gediend had. Ik maakte duidelijk wat ik wou en vroeg:

“Jongens, waarom kon mijn zoon iemand vermoorden?”

“Vast omdat hij een goede reden had.”

Ik wilde zeker weten of hij dat gekund had... iemand vermoorden... Ik heb die jongens lang uitgevraagd en kwam tot de slotsom dat hij dat inderdaad had gekund. Ik vroeg ze over de dood, niet over de dood op zich, maar over doodmaken. Dat wekte bij hen geen speciaal gevoel, niet iets wat een moord gewoonlijk losmaakt bij een normaal mens die nooit bloed heeft zien vloeien. Ze spraken over de oorlog als een baan waarin je nou eenmaal moest doden. Daarna ontmoette ik anderen die ook in Afghanistan waren geweest en kortgeleden met een reddingsploeg naar de aardbeving in Armenië waren gestuurd. Ik wou met alle geweld van hen weten of ze dat afschuwelijk hadden gevonden. Wat hadden ze gevoeld bij het zien van de dood? Nee, dat hadden ze niet zo erg gevonden, hun meelijgevoel was al afgestompt. Die uit elkaar gerukte lichamen, verpletterde schedels en botten... Die onder aardlagen begraven scholen... Hele klassen... tijdens de les door de aarde verslonden... Nee, die militairen vertelden andere verhalen: over opgedolven goedgevulde wijnkelders, achterovergeslagen wijn en cognac. Ze deden lollig en zeiden dat ze niet vies waren van nog zo'n aardbevinkje ergens. Als het tenminste op een warme plek was met druiven en goede wijn... Waren die jongens eigenlijk wel goed bij hun hoofd?

“Zelfs dood haat ik die vent nog,” schreef mijn zoon laatst. Na vijf jaar... Wat was er precies gebeurd? Dat heeft hij nooit verteld. Ik weet alleen dat die jongen, een zekere Joera, had opgescheept dat hij in Afghanistan veel valutabonnen had gescoord. Later bleek dat hij als vaandrig in Ethiopië was geweest. Dat Afghanistan-verhaal was gelogen...

Voor de rechtbank had zijn advocate alleen gezegd dat er een zieke werd berecht. Op de beklagdenbank zat geen crimineel, zei ze, maar een patiënt die moest worden behandeld. Zeven jaar geleden wisten ze nog niet de waarheid over Afghanistan. Ze werden daar al-

lemaal helden, internationalisten, strijders genoemd. Maar hier was mijn zoon een moordenaar... Omdat hij hier deed wat ze daar deden. Waarvoor ze daar medailles en ordes hadden gekregen... Waarom werd alleen hij berecht en waarom niet de lui die hem daarheen hadden gestuurd, die hem hadden leren moorden! Van mij heeft hij dat niet geleerd... (*Stuift op en schreeuwt.*)

Hij heeft iemand vermoord met mijn keukenbijl... Die heeft hij 's ochtends, als een lepel of vork, weer in m'n servieskastje teruggelegd...

Ik benijd een moeder die haar zoon zonder benen terugkreeg... Ook als die zoon haar in z'n dronken buien haat... Ook als hij zich als een wild beest op haar stort. Een moeder die hoertjes voor haar zoon betaalt, zodat hij niet gek wordt... Die het een keer zelf met hem heeft gedaan, omdat hij het balkon op kroop en van de negende verdieping naar beneden wou springen. Ik zou alles best vinden... Ik benijd alle moeders, zelfs als hun zonen op het kerkhof liggen. Ik zou naast zijn graf gaan zitten en gelukkig zijn. Ik zou hem bloemen brengen.

Hoort u dat geblaf? Ze zitten me achterna. Ik hoor ze...'

Een moeder

Aantekeningen uit de oorlog

Juni 1986

Ik wil niet meer schrijven over de oorlog... Niet meer leven in 'verdwijfijlilosofie' in plaats van 'levensfilosofie'. Niet meer eindeloos ervaringen van niet-bestaan verzamelen. Toen ik *De oorlog heeft geen vrouwengezicht* af had, kon ik geen kinderbloedneus meer zien en liep weg bij vrolijke vissers die hun vangst op de kade stortten want ik kon die starre bolle ogen niet verdragen. Ieder mens heeft zijn fysieke of psychologische reserve om leed te verduren, de mijne was totaal op. Ik werd gek van het gekrijs van een overreden kat, keek weg van geplette wurmen en uitgedroogde kikkers op straat... Dieren, vogels en vissen hebben ook recht op hun lijdensgeschiedenis. Die zal nog eens geschreven moeten worden.

Maar nu ineens... als 'ineens' het juiste woord is, want de oorlog is al ruim zes jaar bezig... We horen er niet over, behalve in heroïsche televisiereportages. Af en toe laten ze je rillen met thuisbezorgde zinken doodskisten die niet passen in krappe Chroesjtsjov-flatjes. Een paar droeve saluutschoten en het wordt weer stil. Onze mythologische mentaliteit is onwankelbaar: we zijn groot en rechtvaardig. En we hebben altijd gelijk. De laatste smeulende vonken van de fictieve wereldrevolutie... Niemand merkt dat het thuis al brandt. Brand in eigen huis. De perestrojka van Gorbatsjov is begonnen. We snakken naar een nieuw leven. Wat staat ons te wachten? Waar zijn we toe in staat na zoveel jaar kunstmatige lethargie? Intussen sterven

onze jongens in een ver land en niemand weet waarvoor...

Waarover praten de mensen om me heen? Waarover schrijven ze? Over internationale plicht en geopolitiek, over onze staatsbelangen en zuidelijke grenzen. En ze geloven het zelf. Echt! Moeders die kortgeleden nog wanhopig bonsden op de dichtgelaste metalen doodskisten waarin hun zonen thuiskwamen, houden nu praatjes op scholen en in oorlogsmusea om andere jongens op te roepen 'hun plicht te doen voor het Vaderland'. De censuur controleert scherp of er in de oorlogsberichten geen gesneuvelde soldaten voorkomen. Men beweert dat een 'beperkt contingent' het broedervolk helpt met het bouwen van bruggen, wegen en scholen. Dat de kislaks¹ worden voorzien van meel en kunstmest, terwijl Sovjetverloskundigen Afghaanse vrouwen bijstaan. Teruggekeerde soldaten zingen op scholen over dingen waarover eigenlijk gehuild moet worden.

Met een van hen heb ik lang gepraat... Ik wou horen hoe kwelend die keus was – schieten of niet schieten. Hij leek dat geen drama te vinden. Wat is goed, wat slecht? Is doden 'in naam van het socialisme' goed? Voor deze jongens waren de grenzen van de moraal bepaald door militaire bevelen. Over de dood spreken ze voorzichtiger dan wij. Daar wordt de afstand tussen ons meteen duidelijk.

Hoe kun je geschiedenis gelijktijdig beleven en erover schrijven? Je kunt niet een willekeurig brok leven, de hele existentiële 'smeerboel' in de kraag vatten en in een boek stoppen. Je moet 'de tijd ontleden' en 'de geest vatten'.

'Elk wezenlijk verdriet heeft twintig schaduwbeelden' (Shakespeare, *Richard II*).

...In de halfllege wachtruimte van een busstation zat een officier met een koffer naast een gemillimeterde magere knaap die met een vork in een bak met een uitgedroogde ficus zat te wroeten. Twee dorpsvrouwen kwamen spontaan bij hen zitten en vroegen de mannen naar hun herkomst en reisdoel. De officier bleek een gestoorde soldaat naar huis te begeleiden: 'Al vanaf Kabul graaft hij met alles wat hij in handen krijgt: schepjes, vorken, stokjes en pennen.' De

knaap hief zijn hoofd op: 'We moeten ons verstoppen... Ik graaf een kuil... Dat kan ik snel. Het zijn massagraven. Ik graaf een grote kuil voor iedereen...'

Ik zag voor het eerst oogbolgrote pupillen...

Ik sta op een stedelijke begraafplaats... Tussen honderden mensen. In het midden negen kisten bedekt met rode sits. Militairen spreken. Een generaal heeft het woord genomen... Vrouwen in het zwart huilen. De mensen zwijgen. Alleen een klein meisje met vlechtjes snikt boven een kist: 'Papa! Papatje! Waar ben je? Je zou een mooie pop meebrengen, dat had je beloofd! Ik heb in een tekenschrift huisjes en bloemetjes voor je getekend... Ik wacht op je...' Een jonge officier pakt het meisje op en draagt het naar een zwarte Wolga.² Maar we horen nog lang: 'Papa! Papatje... Lieve papatje...'

De generaal spreekt... De vrouwen in het zwart huilen. Wij zwijgen. Waarom? Ik wil niet zwijgen... Maar ik kan niet meer over de oorlog schrijven.

September 1988

5 september

Tasjkent. Op het vliegveld is het benauwd en het ruikt naar meloenen. Het lijkt meer een meloenenveld dan een vliegveld. Het is twee uur 's nachts. Dikke verwilderde katten schieten roekeloos onder taxi's door. Katten uit Afghanistan, zeggen ze. Tussen de bruinverbrande vakantiegangers, tussen kisten en manden met vruchten, huppen piepjonge soldaatjes op krukken rond. Niemand let op ze, men is eraan gewend. Ze slapen en eten hier op de grond, op oude kranten en tijdschriften, wachten weken op tickets naar Saratov, Kazan, Novosibirsk, Kiev... Waar hebben ze die ledematen verloren? Wat hebben ze daar verdedigd? Dat interesseert geen mens. Alleen een klein ventje kan zijn opengesperde ogen niet van ze afhouden en een aangeschoten bedelaresje zegt tegen een soldaatje:

‘Kom maar... Ik zal je troosten...’

Hij wuift haar weg met zijn kruk. Dat vindt ze niet erg en ze zegt nog iets droevigs en vrouwelijks.

Naast me zitten officieren. Ze praten over onze beroerde prothesen. Over buiktyfus, cholera, malaria en hepatitis. Dat er in de eerste oorlogsjaren geen waterputten, keukens of badhuisjes waren, zelfs geen plek om af te wassen. Ze vertellen ook over de vandaar meege-
nomen spullen: video- en cassette-recorders, Sharp of Sony. Ik zie ze nog kijken naar de mooie vrouwen in blote jurkjes, terug van vakantie...

We moesten lang wachten op het toestel naar Kabul. Ze zeiden dat eerst het materieel werd ingeladen, dan pas de mensen. Er wachtte een mannetje of honderd. Allemaal militairen. Onverwacht veel vrouwen.

Flarden gesprek:

‘Ik hoor steeds minder. Eerst kon ik geen hoog vogelgefluit meer horen. Door een hersenschudding... Een rietgors hoor ik bijvoorbeeld niet meer zuiver. Die heb ik opgenomen. Ik draai ’m op volle sterkte af...’

‘Je schiet en daarna zie je pas waarop je hebt geschoten: een vrouw of een kind. Ieder heeft zijn eigen nachtmerries...’

‘Een ezeltje gaat bij een beschieting liggen en springt weer op als het voorbij is.’

‘Hoe zien ze ons thuis? Als hoertjes. Dat weten we. Als ik maar genoeg bij elkaar verdien voor een woning. En de mannen? De mannen? Allemaal aan de zuip.’

‘De generaal vertelde over de internationale plicht, over de verdediging van de zuidelijke grenzen. Hij werd zelfs gevoelig: Neem snoep voor ze mee. Het zijn kinderen. Snoep is het beste cadeau.’

‘De officier was nog jong. Toen hij hoorde dat zijn been eraf was moest hij huilen. Hij had een echt meisjesgezicht, melk en bloed. Eerst was ik bang voor kadavers, vooral als hun armen of benen eraf waren. Maar je went aan alles...’

‘Als ze krijgsgevangen zijn gemaakt, worden hun armen en benen afgehakt. De stompen worden afgebonden, anders bloeden ze dood. Zo worden ze achtergelaten, onze mensen halen de rompen op. Ze willen dood maar worden onder dwang opgelapt. Na het lazaret willen ze niet meer naar huis.’

‘Bij de douane zagen ze m’n tas: “Wat heb je bij je?” – “Niks.” – “Niks?” Ze geloofden me niet. Ik moest me tot mijn onderbroek uitkleden. Want iedereen komt terug met twee, drie koffers.’

In het vliegtuig kreeg ik een plaats naast een vastgeketend troepenvoertuig. Gelukkig bleek de majoor naast me nuchter, de rest was dronken. Een eindje verderop sliep iemand tegen een Marx-buste (portretten en bustes van socialistische leiders waren als stortgoed geladen). Er werden niet alleen wapens vervoerd, maar ook het complete arsenaal voor Sovjetrituelen: rode vlaggen, rode linten...

Er loeide een sirene...

‘Opstaan. Anders mist u het hemelrijk.’ We zaten al boven Kabul.

We gingen landen.

...Geschutsdreun. Patrouilles met machinegeweren en kogelvrije vesten vroegen onze papieren.

Ik wilde niet meer schrijven over de oorlog. Maar nu zit ik er middenin. Overal oorlogsmensen en oorlogsdingen. Oorlogstijd.

12 september

Er zit iets immoreels in het observeren hoe moedig iemand is en welk gevaar hij loopt. Toen we gisteren in de mess gingen ontbijten, groetten we de schildwacht. Een halfuur later werd hij dodelijk ge-

troffen door een granaatscherf. Ik heb de hele dag geprobeerd me zijn gezicht voor de geest te halen...

Journalisten heten hier fabeltjesvertellers. Schrijvers ook. Onze schrijversgroep bestaat alleen uit mannen. Ze snakken naar verre buitenposten, willen de strijd in. Aan een van hen vroeg ik:

‘Waarom wil je dat?’

‘Lijkt me interessant. Dan kan ik zeggen: ik ben op de Salang-pas geweest. Kan ik daar even schieten.’

Ik kan me niet losmaken van het gevoel dat de oorlog een product is van de mannelijke natuur – die mijn begrip in vele opzichten te boven gaat. Maar het alledaagse beeld van de oorlog is grandioos. Apollinaire vond de oorlog prachtig.

In de oorlog is alles anders: jijzelf, de natuur en je gedachten. Hier begreep ik dat mensen heel wreed kunnen denken.

Ik stel vragen en hoor overal – in de kazerne, in de mess, op het voetbalveld, ’s avonds bij het dansen – over dingen uit het burgerleven die je hier niet verwacht:

‘Ik schoot van dichtbij en zag een schedel uit elkaar vliegen. Ik dacht: dat is één. Na het gevecht liggen er doden en gewonden. Iedereen zwijgt... Ik droom hier van trams. Ik droom dat ik met de tram naar huis rijd... Mijn favoriete herinnering: mijn moeder die taarten bakt. Die zoete deeggeur in huis...’

‘Je sluit vriendschap met een goeie kerel... Daarna zie je zijn darmen over de stenen hangen. Dan zin je op wraak.’

‘We lagen te wachten op een wapenkaravaan. Twee, drie dagen in hinderlaag. In het hete zand, je liet je pis gewoon lopen. Aan het eind van de derde dag word je kwaad. Bij je eerste salvo ben je één brok haat. Toen na de beschieting alles voorbij was, bleek de karavaan alleen bananen en jam te vervoeren. Dan vreet je zoetigheid voor een heel leven...’